

УДК 343.13

Андрій Бондюк,*аспірант кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

ПРАКТИКА ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В РОЗРІЗІ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ СЛІДЧОГО СУДДІ

Статтю присвячено огляду практичної сторони реалізації слідчим суддею процесуальних повноважень із розгляду клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Проведено аналіз процесуальних критеріїв, на яких слідчий суддя будує мотивацію з приводу доцільності застосування певних правообмежувальних дій.

Ключові слова: слідчий суддя, примус, досудове слідство, заходи забезпечення, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Практичний аналіз стану реалізації слідчим суддею процесуальних повноважень на стадії досудового розслідування являє собою важливий елемент дослідження якісних показників і правильності застосування правообмежувальних заходів у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання застосування заходів забезпечення кримінального провадження займались такі вчені, як Л.М. Лобойко, В.О. Попелюшко, О.Г. Шило, О.М. Гумін, О.Ю. Хабло, І.В. Гловюк та інші.

Метою статті є дослідження підстав та умов, якими має керуватись слідчий суддя, приймаючи рішення на основі поданого слідчим/прокурором клопотання про застосування заходу забезпечення кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Поняття «правообмеження» досить широко застосовується в теорії кримінально-виконавчого права та кримінального процесу. Правообмеження, або обмеження права, полягає в забороні здійснювати певний об'єм правореалізуючих дій відповідно до ступеня тяжкості вчиненого злочину та передбаченої за нього санкції.

Так, А.П. Слободзян розглядає правообмеження особи у зв'язку із застосуванням особистого зобов'язання як звернення на неї встановлених юридичними нормами санкцій, якими передбачено виконання низки процесуальних обов'язків, пов'язаних

із забезпеченням їх належної поведінки та можливості застосування більш суворих запобіжних заходів у разі їх невиконання [1, с. 205–208].

У межах кримінально-виконавчого права правообмеження розглядають через структурні елементи поняття ізоляції особистості як правової категорії. До них належать тимчасові обмеження реалізації прав на вільне пересування, вибір місця проживання, вибір виду й роду життєдіяльності, вибір особистого (індивідуального) і суспільно-політичного способу життя [2, с. 91].

У теорії кримінального права ведуться дослідження концепції кримінальної відповідальності [3]. Підхід до визначення цього поняття за концепцією «відповідальність/обов'язок» розглядає кримінальну відповідальність як «обов'язок винної особи дати у встановленому порядку звіт про вчинений злочин: піддатись визначеному правообмеженням (запобіжним заходам), що постають із встановленого порядку вирішення питання про відповідальність, бути засудженим від імені держави та понести належне покарання» [4, с. 6, 21].

Зрозуміло, що зміст і характер правообмежувальних дій у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування зводиться до застосування заходів забезпечення кримінального провадження, у тому числі запобіжних заходів, та деяких специфічних заходів примусу (наприклад, поміщення неповнолітнього в приймальник-розподільник та направлення особи до медичного закладу для

проведення психіатричної експертизи). Вчинення таких дій тягне часткову «ізоляцію» особи в певних сферах життя через застосування примусових зобов'язань тимчасово утримуватись від реалізації певного права або комплексу прав і свобод, на які спрямований відповідний процесуальний захід.

До заходів забезпечення кримінального провадження ст. 131 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) відносно такі: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна; затримання особи; запобіжні заходи. Серед запобіжних заходів виділяють особисте зобов'язання, особисту поруку, заставу, домашній арешт та тримання під вартою (ст. 176 КПК України).

У Листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 4 квітня 2013 р. № 511-550/0/4-13 зазначається, що слідчому судді, суду варто враховувати, що рішення про застосування одного з видів запобіжних заходів, який обмежує права й свободи підозрюваного, обвинуваченого, має відповідати характеру певного суспільного інтересу (визначеним у КПК України конкретним підставам і меті), що, незважаючи на презумпцію невинуватості, превалює над принципом поваги до свободи особистості.

Так, під час вирішення питання про застосування, продовження, зміну чи скасування запобіжного заходу під час розгляду відповідних клопотань слідчий суддя, суд щоразу зобов'язаний:

– здійснювати повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні під час досудового розслідування й судового розгляду, діяти відповідно до вимог кримінального процесуального закону;

– пам'ятати, що критерії для обрання того чи іншого запобіжного заходу передбачені в ч. 1 ст. 194 КПК України, а тому слідчий суддя, суд вирішує питання про застосування запобіжного заходу, якщо за результатами розгляду клопотання встановить наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, на які вказує слідчий, прокурор; недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні;

– перевіряти наявність підстав і мети застосування запобіжного заходу в кримінальному провадженні, встановлювати обґрунтованість таких підстав з огляду на фактичні дані, встановлені конкретні обставини кримінального провадження;

– враховувати, що запобіжні заходи в кримінальному провадженні обмежують права особи на свободу й особисту недоторканність, гарантовані ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., а тому можуть бути застосовані лише за наявності законної мети та підстав, визначених КПК України, з урахуванням відповідної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ);

– зважати, що тримання під вартою є винятковим видом запобіжного заходу та застосовується лише в разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе відвернути ризики, зазначені в ст. 177 КПК України. Під час розгляду клопотання про обрання або продовження застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою обов'язково має бути розглянуто можливість застосування інших (альтернативних) запобіжних заходів;

– ретельно перевіряти дотримання уповноваженими органами вимог ст. ст. 207–213 КПК України у випадках затримання особи без ухвали слідчого судді, суду.

КПК України чітко встановлює обсяг виключних повноважень слідчого судді в питанні застосування заходів забезпечення кримінального провадження, у тому числі запобіжних заходів.

Під заходами забезпечення кримінального провадження прийнято розуміти передбачені КПК України заходи примусового характеру, які застосовуються за наявності підстав і в порядку, встановленому законом, з метою запобігання й подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження, забезпеченню його дієвості [5, с. 367].

КПК України в ч. 3 ст. 132 закріплює основні підстави для застосування таких заходів примусу, оцінку яким зобов'язаний давати слідчий суддя в межах своїх повноважень щодо встановлення законності, виправданості та співмірності вказаних дій із характером протиправних дій, на нейтралізацію яких вони спрямовуються.

Як цілком справедливо зазначає В.І. Фаринник, рішення про обрання запобіжного заходу – дуже серйозний і відповідальний крок, адже будь-який запобіжний захід завжди пов'язаний з обмеженням особистої свободи людини, тому може застосовуватись

лише за наявності дійсної на те необхідності, за вказаними в законі підставами й із додержанням визначеного процесуального порядку. При цьому в основі рішення про застосування того чи іншого запобіжного заходу завжди повинна лежати сукупність конкретних доказів, які свідчать про необхідність попередження неналежної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого [6, с. 4].

Отже, першочергово слідчий суддя оцінює наявність обґрунтованої підозри щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Також визначається виправданість застосування дій такого ступеня втручання в права й свободи особи, про який йдеться в клопотанні слідчого, прокурора, з урахуванням відповідності потребам досудового розслідування та можливості виконати завдання, саме щодо якого звертається з клопотанням слідчий, прокурор.

Не варто забувати про те, що слідчий суддя у своїй роботі керується оціночним фактором сприйняття обставин справи, тому обов'язок доведення існування законних причин і підстав для застосування заходів забезпечення кримінального провадження КПК України покладає на слідчого, прокурора, який звертається з відповідним клопотанням. Умову необхідності доведення обставин, на які посилається заявник, проілюстровано в поданій нижче таблиці, складеній за даними судової статистики в першому півріччі 2016 р.:

Клопотання	Надійшло	Повернуто	Задоволено
Накладення грошового стягнення	102	1	59
Тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом	90	3	68
Відсторонення від посади	656	27	489
Тримання під вартою	18 205	474	8 485
Домашній арешт	4 339	31	3 890

Тому можна стверджувати, що саме проблема необґрунтованості й недоведеності вимоги, заявленої в клопотанні, свідчить про велику різницю в кількості поданих і задоволених клопотань.

У цьому контексті необхідно зупинитись на дослідженні та оцінюванні слідчим суддею тих фактичних даних, які в сукупності складають так звану обґрунтовану підозру. Наці-

ональне законодавство не містить роз'яснень такого характеру, тому варто звернутись до практики ЄСПЛ, який у рішенні в справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р. встановив значення терміна «обґрунтована підозра» як таке, за якого існують факти чи інформація, що можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення [7]. Інший аргумент на користь застосування цього поняття міститься в рішенні ЄСПЛ у справі «Мюррей проти Сполученого Королівства», у якому викладено, що мета затримання для допиту полягає в сприянні розслідуванню злочину через підтвердження або спростування підозр, які стали підставою для затримання [8].

Вирішення питання про наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою, щодо якої застосовується запобіжний захід, кримінального правопорушення є обґрунтованим матеріалами кримінального провадження. Відповідно, у розпорядженні слідчого, прокурора є здобуті у визначеному законом порядку достатні дані, які вказують на наявність ознак кримінального правопорушення, що мало місце (такими даними можуть бути заяви, повідомлення про кримінальні правопорушення, документи, протоколи негласних слідчих (розшукових) дій тощо) та на причетність конкретної особи, щодо якої ставиться питання про обрання запобіжного заходу, до скоєння цього кримінального правопорушення [9, с. 70–76].

Більше того, за відсутності обґрунтованої підозри особа за жодних обставин не може бути затримана або взята під варту з метою примушення її зізнатись у злочині, свідчити проти інших осіб або з метою отримання від неї фактів чи інформації, які можуть слугувати підставою для обґрунтованої підозри [10].

Досить яскравим прикладом порушення встановлених процесуальним законодавством правил дослідження та належної оцінки доказів для застосування заходів забезпечення кримінального провадження є приклад прийняття незаконного рішення про застосування до підозрюваного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Так, Вища рада юстиції розглянула дисциплінарну справу, відкриту за висновком Тимчасової спеціальної комісії з перевірки суддів судів загальної юрисдикції від 24 жовтня 2014 р. № 5/02-14 стосовно судді Дарницького районного суду міста Києва Пойди Сергія Миколайовича [11, с. 1–12]. Автор скарги зазначив, що суддя С.М. Пойда постановив ухвалу про обрання щодо нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою строком на 60 днів із порушенням вимог Конституції Укра-

їни, ст. ст. 177, 178, 183, 194 КПК України, зокрема, він:

– ухвалив необґрунтоване рішення про задоволення клопотання слідчого СВ Дарницького РУ ГУМВС України в м. Києві Л.В. Кочур про обрання щодо ОСОБА_1 запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;

– не застосував більш м'які запобіжні заходи, не пов'язані з триманням під вартою;

– не взяв до уваги докази з боку захисту, які спростовували твердження слідчого щодо необхідності застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Зі змісту клопотання слідчого вбачалось, що ОСОБА_1 підозрювався в діях, вчинених у невстановленому місці, у невстановлений час, спільно з невстановленими слідством особами. У клопотанні не конкретизовано, які саме дії були вчинені безпосередньо ОСОБА_1, за винятком того, що він знаходився біля стадіону «Динамо» імені Валерія Лобановського по вул. Грушевського в м. Києві. Відповідно до клопотання слідчого про застосування щодо ОСОБА_1 запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою останній був затриманий працівниками міліції 20 січня 2014 р. о 5 год 7 хв біля стадіону «Динамо» імені Валерія Лобановського по вул. Грушевського в м. Києві. Згідно з матеріалами кримінального провадження доказами, які підтверджували доводи клопотання слідчого про вчинення підозрюваним кримінального правопорушення, були показання свідків працівників спецпідрозділу МВС України «Беркут». Однак в ухвалі про застосування запобіжного заходу не міститься посилання на докази, які обґрунтовують обставини, передбачені п. п. 1–3 ст. 196 КПК України.

Крім того, слідчим суддею С.М. Пойдою не наведено в ухвалі оцінку доказів, а саме довідки начальника ескалаторної служби ПК «Київський метрополітен» ОСОБА_6 та протоколів опитування співробітників, доданих у судовому засіданні до матеріалів справи захисником.

Ухвала слідчого судді також не містить мотивів, з яких суд не взяв до уваги зазначені докази. Тобто слідчим суддею С.М. Пойдою під час постановлення ухвали про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту не були враховані вимоги п. 175 рішення ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р., а також п. 1 ч. 1 ст. 178 КПК України, згідно з яким слідчий суддя під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу зобов'язаний оцінити вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним кримінального правопорушення.

Також слідчий суддя не звернув увагу на те, що в момент затримання ОСОБА_1 не було складено протокол затримання. Протокол затримання було складено о 18 год 30 хв лише 21 січня 2014 р. (у в ньому всупереч вимогам ч. 5 ст. 208 КПК України не вказано дату й точний час фактичного затримання), а із самим протоколом затримання ОСОБА_1 було ознайомлено лише 22 січня 2014 р.

З наведеного можна зробити висновок про необ'єктивність і зловживання суддею своїм процесуальним становищем під час аналізу поставленого перед ним питання та про нехтування приписами процесуального законодавства, адже дослідження доказів на підтримку чи спростування фактів у справі є першочерговим завданням для з'ясування.

Висновки

Оскільки контроль за дотриманням прав і свобод учасників кримінального провадження покладений в основу повноважень слідчого судді, саме цей суб'єкт спрямовує свою роботу на дослідження представлених фактів сторонами обвинувачення й захисту та на визначення меж справедливості, законності й співмірності застосування відповідних заходів забезпечення кримінального провадження. З огляду на те, що такі заходи мають примусовий характер і правообмежувальну дію, рішення про їх застосування має виноситись з урахуванням обґрунтованих підстав, повно й об'єктивно оцінених слідчим суддею для недопущення свавільного затримання, тримання під вартою чи іншого прояву незаконного втручання у сферу прав, свобод і законних інтересів підозрюваного з боку органів досудового слідства.

Список використаних джерел:

1. Слободзян А.П. Правообмеження особи у зв'язку із застосуванням до неї особистого зобов'язання // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 3. – С. 205–208. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
2. Бессараб Н.Р. Изоляция личности в российском праве и законодательстве : [учебник] / Н.Р. Бессараб, Р.С. Маковик. – М. : Экзамен, 2007. – 319 с.
3. Сахнюк С.В. Загальна характеристика кримінальної відповідальності як основної категорії кримінального права України / С.В. Сахнюк // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3344>.
4. Карпушин М.П. Уголовная ответственность и состав преступления / М.П. Карпушин, В.И. Курляндский. – М. : Юридическая литература, 1974. – 229 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / [О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред.

В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х.: Право, 2012–2012. – Т. 1. – 2012. – 664 с.

6. Фаринник В.І. Особливості застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні / В.І. Фаринник // Юридичний вісник України. – 2012. – № 38. – С. 4.

7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_683.

8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мюррей проти Сполученого Королівства» від 28 жовтня 1994 р. № 300-А [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://litigation.by/files/echr/ECHR_Murray_v_Royaume_Uni_28_10_1994.pdf.

9. Мироненко О.В. Мета і підстави застосування запобіжних заходів за новим КПК / О.В. Мироненко // Часопис академії адвокатури. – 2014. – № 22. – С. 70–76.

10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Чеботарь проти Молдови» від 13 листопада 2007 р. № 35615/06 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://khpg.org/index.php?id=1359449527>.

11. Про внесення подання до Верховної Ради України про звільнення судді Дарницького районного суду міста Києва Пойди С.М. з посади за порушення присяги від 17 грудня 2015 р. № 1192/0/15-15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vgu.gov.ua/act/5027>.

Статья посвящена обзору практической стороны реализации следственным судьей процессуальных полномочий по рассмотрению ходатайств о применении мер обеспечения уголовного производства. Проведен анализ процессуальных условий, на которых следственный судья строит мотивацию по поводу целесообразности применения определенных правоограничивающих действий.

Ключевые слова: следственный судья, принуждение, досудебное следствие, меры обеспечения, уголовное производство.

The article provides an overview of the practical implementation of the part of the investigating judge of procedural powers to review applications for the use of the criminal proceedings to ensure measures. The analysis of the procedural conditions under which the investigating judge is building a motivation about the appropriateness of the use of certain actions which limit the right.

Key words: investigating judge, enforcement, investigation, measures to ensure, criminal proceedings.